

Αφιέρωμα εις τον Κων/νο Βαβύσηον τ.5
Θεβ/σίαν ΕΜΣ - Σάκηλα

Χρήστος Τζιτζιλής

1992, . . .

ΜΑΚΕΔ. ΑΙΓΙΠΟΥ, ΑΡΓΙΠΟΥΣ, ΠΑΡΑΟΣ

Ο καθορισμός της φύσης γλωσσών ή διαλέκτων από τις οποίες σώζονται μόνο «γλώσσες» και κύρια ονόματα είναι σχεδόν αποκλειστικά έργο της ετυμολογικής ανάλυσης του υλικού αυτού. Η ανάλυση αυτή θα μας κάνει γνωστό το φωνολογικό τους σύστημα κι αυτή, σε συνδυασμό με την επεξεργασία του τοπωνυμικού υλικού της περιοχής όπου μιλιόταν η γλώσσα ή διάλεκτος, θα μας βοηθήσει να προσδιορίσουμε τη θέση της ανάμεσα στις άλλες διαλέκτους ή τις σχέσεις της με άλλες γλώσσες.

Η ετυμολογική ανάλυση του μακεδονικού λεξιλογίου εύκολα μας αποκαλύπτει δύο κατηγορίες λέξεων: αυτές που χρησιμοποιούν μόνο οι Μακεδόνες κι αυτές που απαντούν και σε άλλες ελληνικές διαλέκτους, εμφανίζονται όμως στη μακεδονική με φωνητικές ή σημασιολογικές ιδιαιτερότητες¹. Στην εργασία αυτή γίνεται προσπάθεια να ετυμολογηθούν οι λέξεις *αιγίπου*· *αετός υπό Μακεδόνων* Etym. Magn. 28,19, *αργίπους*· *αετός. Μακεδόνες* Ησύχ. και *παραός*· *αετός υπό Μακεδόνων* Ησύχ. Η έως τώρα έρευνα πίστευε πως η λ. *παραός* απαντά μόνο στη μακεδονική, ενώ για το *αργίπους* (για τις σχέσεις του *αιγίπου* με το *αργίπους* θα δούμε παρακάτω) οι γνώμες ήταν διχασμένες.

Ο Α. Fick² συνδέει τη λ. *αργίπους* με το σανσκρ. *ḡīrjās* που χρησιμοποιείται ως επιθετικός προσδιορισμός αετών και γερακιών και με το αρχ. περσ. *θḡzīfya*, που κατά τη γνώμη του το βρίσκουμε στο ησυχιανό *ἄρξιφος*· *αετός παρά Πέρσαις*. Ο ίδιος αργότερα απορρίπτει την άποψη αυτή και παρατηρεί «Die zusammenstellung mit sskr. ḡīrja aufstrebend, von adlern und falcken gesagt ... ist zu verwerfen, da dieses wort auf das arische gebiet beschränkt ist, und die makedonische sprache nur ein griechischer dialect ist»³. Στη συνέχεια εκφράζει την άποψη πως η λ. *αργίπους* όχι μόνο είναι συνώνυμη με το

1. R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans*, Hague-Paris 1976, σ. 108-9.

2. A. Fick, «Über die Sprache der Makedonier», *Orient und Occident* 2(1866) 725, και R. Schmitt, «Der «Alder» im Alten Iran», *Die Sprache* 16(1970) 170.

3. A. Fick, «Zum makedonischen Dialecte», *KZ* 22(1879) 200-201.

πύγαργος· είδος αετού, αλλά και αποτελείται από τα ίδια συνθετικά μέρη με αυτή. Θεωρεί δηλαδή ως α' συνθετικό της λέξης το επίθ. άργός «άσπρος», ενώ για το β' συνθετικό σημειώνει: «Dagegen kann -πους unmöglich das wort ποδ sein; wir nehmen es für پουν-ς aus پουνος und sehen darin das bekannte dialectische πυνός, πουνός· πρωκτός (aus ποσ-νο-ς, worin ποσ- das lateinische pos hinter ist)⁴. Ο Ο. Hoffmann⁵ δέχεται πως η παλαιότερη μορφή της λέξης ήταν *άργι-πος και εξελίχθηκε σε άργίπους με την επίδραση του επίθ. άργίπους «ταχύπους» ή του πούς, όπως ακριβώς το πάλυπος «Meerpolyp, Tintenfisch» έγινε πολύπους. Για το β' συνθετικό της λ. *άργιπος παρατηρεί πως δεν μπορεί να είναι ούτε παραγωγικό μόρφωμα ούτε πλήρες θέμα και δέχεται πως το *άργιπος προήλθε από πληρέστερο τύπο *άργί-πετρος (-*πετρον < IE *petr- «Flügel, Fittich» πβ. ύποπετριδιών όνειρων «geflogelte Träume») «mit ausgestreckten, weit gespannten Fittigen». Για το σχηματισμό παραβάλλει με το πρόμος «Vorkämpfer», που το πιο πιθανό είναι πως προέρχεται, με σύντμηση, από το πρόμαχος⁶. Ο J. Kalleris⁷ πιστεύει πως δεν υπάρχει λόγος να διαχωρίσουμε τη μακεδονική λέξη από το επίθ. άργίπους «ταχύπους». Δέχεται όμως πως στο μακεδονικό άργίπους το α' συνθετικό έχει τη σημασία «λευκός» «pour la couleur de son plumage autour des pattes». Τέλος, ο R. Ködderitzsch⁸ ξεκινά από τον τύπο άργιόπους της νέας έκδοσης του Ησύχιου από τον K. Latte και ανάγει τη λέξη σε IE *r̥gi-ok^w-ōs «ein glänzendes Auge habend».

Κατά τη γνώμη μου η ερμηνεία του Hoffmann φαίνεται να είναι, στη βασική της τουλάχιστον σύλληψη, σωστή. Όπως παρατηρεί ο Kalleris «on y constate la tendance du peuple grec à discerner les espèces (των αετών) soit d'après la couleur du plumage, soit d'après les habitudes et les moeurs propres à chacune d'elles»⁹. Θα πρέπει λοιπόν να δεχτούμε ως α' συνθετικό του άργί-πους το επίθ. άργός «λευκός». Το β' συνθετικό είναι η λ. *περόν «φτερό» πβ. σλαβ. pero «φτερό», αρχ. ινδ. parnam κ.ά.¹⁰ Την ύπαρξη τύπου *περόν στην ελληνική είχε υποθέσει παλιότερα κι ο Petersson, που εξήγησε το περόν ως προϊόν συμφυρμού των λέξεων *περόν και πτέρυξ¹¹. Από το *άργίπερος, και όχι από το *άργίπετρος όπως είχε υποθέσει ο Hoffmann, έχουμε συγκεκριμένο τύπο *άργιπος και στη συνέχεια άργίπους, με παρετυμολογική επίδραση

του πούς. Η προτίμηση του τύπου *περόν έχει σχέση, όπως θα δούμε, με την ετυμολογική ανάλυση που προτείνεται για τη λ. παραός.

Όπως έχουμε δει στο Et. Magn. 28,19 παραδίνεται ο τύπος αλιγόψ· άετός υπό Μακεδόνων. Οι Sturz¹² και Hoffmann¹³ θεωρούν τον τύπον αυτόν ως εσφαλμένη γραφή του άργίπους. Ο G. Meyer¹⁴ και ο Hatzidakis¹⁵ εξηγούν το αλιγόψ ως «Ziegenfresser» και το ανάγουν στο αλιγί-ποπ-ς < αλιγί- (αίξ) και *ποπ- (πέσσω «χωνεύω»). Κατά τη γνώμη μου το αλιγόψ θα πρέπει να συνδεθεί με το άργίπους, όχι όμως ως εσφαλμένη γραφή του, αλλά ως προϊόν διαφορετικής εξέλιξης: *άργί-πετρος > *άργί-οψ (πβ. χηναλώπηξ > χηλώνοψ¹⁶) > αλιγόψ, με παρετυμολογική επίδραση του αίξ.

Για την προέλευση της λ. παραός ο Hoffmann σημειώνει: «Für παραός· άετός υπό Μακεδόνων Hes. wird es schwer halten, die richtige Etymologie zu finden. Denn es fehlt weder im Griechischen noch in anderen Sprachen an Wortstämmen, von denen dieser Name oder Beiname des Adlers abgeleitet sein könnte»¹⁷. Ο Fick υποθέτει με επιφυλάξεις πως ονομάστηκε έτσι από το χρώμα του, αναφέρει το ησυχιανό πάρωος· είδος τι πυρρού χρώματος ίππου και το παρωάς· παρωά λέγονται ίπποι τινές το χρώμα πυρροί κι αφού συγκρίνει με το σανσκρι. ragus «fleckig» και το γερμ. Farbe «χρώμα» συμπεραίνει: «παραός wäre παραFo, πάρωος παροFo»¹⁸. Την άποψη αυτή δέχεται κι ο Kalleris υπογραμμίζοντας «on doit souscrire à l'opinion qui soutient une identité d'origine, de sens et d'emploi entre le grec «παρωός» et le macédonien «παραός?» plutôt que d'aller chercher l'origine de ce dernier directement dans l'indien antique»¹⁹. Μια διαφορετική ερμηνεία προτείνουν οι I. Russu και Pisani. Ο πρώτος ανάγει το παραός στο *pr- < *per- «volare, ala, penna», a. ind. parnam, av. parāna, lit. sparnas, slov. peròt «aquila» κ.ά.²⁰, ενώ ο δεύτερος γράφει: «forse da *parāōs con arā < rā o *parnā- da *prnā-: ai. parṇam slavo pero 'penna' ctr. περόν per *περόν secondo πτέρυξ (Walde-Pokorny II 21); si può anche trattare però di un più antico *perā- con assimilazione di e ad a nella sillaba seguente»²¹. Τέλος, ο Ködderitzsch σημειώνει: «Wahrscheinlich liegt eine Kontamination von zwei oder mehr Wörtern für 'Vogel' bzw. 'fliegen' vor: idg. *sparuo, *prau- (IEW 991), idg. *pet- *petr (IEW 825 f.), idg. *dyei-

4. A. Fick, ό.π., σ. 201.

5. O. Hoffmann, Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum Göttingen 1906, σ. 45-46.

6. H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, 1-2, Heidelberg 1954-1970, σ. 600.

7. J. Kalleris, Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique A, Athènes 1954, σ. 239.

8. R. Ködderitzsch, «Phrygisch, Pönonisch, Makedonisch», Linguistique Balkanique 28(1985)

12. J. Kalleris, ό.π., σ. 239.

13. O. Hoffmann, ό.π., σ. 47.

14. G. Meyer, Jahrb. f. kl. Philologie 111 (1895) 186.

15. G. Hatzidakis, Zur Abstammung der alten Makedonier, Athen 1897, σ. 32.

16. E. Schwyzer, Griechische Grammatik, Bd. I, München 1953, σ. 426.

17. O. Hoffmann, ό.π., σ. 47.

18. A. Fick, ό.π., σ. 219.

19. J. Kalleris, ό.π., σ. 240.

20. I. Russu, «Macedonica», Ephem. Dacor. 8(1939) 137.

21. V. Pisani, «La positionne linguistique del macedone» RIFER 3(1937) 27.

(IEW 86), vlg. auch mir *-t-* Erweiterung heth. *partaṣar*, G. *partaunaš* 'Feder', Einfluß von idg. **perǵmos* erster (unter den Vögeln?) (vgl. IEW 815) ist auch möglich»²².

Κατά τη γνώμη μου, η λ. *παραός* είναι σύνθετη με α' συνθετικό το ουσ. **περόν* «φτερό» και β' συνθετικό το επίθ. *αργός* «άσπρος». Το σύνθετο **πέραργος* αποτελείται, όπως βλέπουμε, από τα ίδια συνθετικά μέρη με το **άργίπερος* (> *άργίπους*) σε αντίστροφη όμως θέση (πβ. *ώκύπους-ποδώκης, ώκύπερος-περυγώκης* κ.α.)²³. Από το **πέραργος* έχουμε **παραγός*, με οπισθοχωρητική αφομοίωση *ε-α* > *α-α* (ή παρετυμολογική επίδραση της πρόθ. *παρά*;) και ανομοιωτική αποβολή του *ρ* (πβ. *φρατρία* > *φατρία*²⁴ κ.ά.) > *παραός* με αποβολή του μεσοφωνηεντικού *γ* (πβ. *Τραίλος* < *Τράγιλος, δρῆες· στρουθοί. Μακεδόνες Ησύχ. < δρῆγες* πληθ. του *δρῆξ· στρουθός, Αιανή < Αιγανή*²⁵). Η αποβολή του μεσοφωνηεντικού *γ*, που γίνεται πιθανότατα στην ύστερη μακεδονική, όταν τα *β, γ, δ* τρέπονται από στιγμικά σε διαρκή ηχηρά, είναι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ιστορικής φωνητικής της μακεδονικής και αποτελεί ένα από τα φωνητικά ισόγλωσσα της μακεδονικής με τη δωρική διάλεκτο²⁶. Η αφομοίωση *ε-α* > *α-α* στο **πέραργος* > *παραός* και η σύντμηση **άργίπερος* > *άργίπους* και *αλιπίου* πρέπει να έγιναν, όταν ο τύπος **περόν* αντικαταστάθηκε από το κοινό *περόν* με αποτέλεσμα οι λέξεις **πέραργος* και **άργίπερος* να χάσουν την ετυμολογική τους διαφάνεια.

Έχοντας υπόψη πως μερικές λέξεις απαντούν στη μακεδονική με διαφορετική σημασία και μορφή (πβ. *γώπας· κολοιούς. Μακεδόνες Ησύχ. —σκώψ* ό, πληθ. *σκώπες* «είδος μικρών γλαυκών»), θα εξετάσουμε στη συνέχεια, αν υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στο μακεδονικό *παραός* και στο ουσ. *πελαργός*.

Για τη λ. *πελαργός* γίνεται γενικά αποδεκτό ότι είναι σύνθετη με β' συνθετικό το επίθ. *αργός* «λευκός»²⁷. Στο Etym. Magn. 659,7 διαβάζουμε σχετικά: «τοῦτο ἐπειδὴ λευκά καὶ μέλανα πτερά ἔχει, οὕτω καλεῖται τό ζῷον· πέλον γάρ τό μέλαν». Για τη μακρότητα του *α* στο *πελαργός* ο Φρόνιχος σημειώνει «*πελαργός· οἱ ἀμαθεῖς ἐκτείνουσι τό ᾱ, δέον συστέλλειν· πελαργός γάρ οὐδέν ἄλλ' ἢ Ἐρετριακῶν πελασγός*»²⁸. Για τους λόγους που οδήγησαν τους «ἀμαθεῖς» να εκτείνουν το *α* ο W. Schulze²⁹ παρατηρεί: «Aber wie kamen die ἀμαθεῖς dazu

πελαργός zu sprechen? Das kontrahierte Adjektivum *αργός* liegt seiner bedeutung nach so weit ab, dass man ihm einen irreleitenden Einfluss kaum zutrauen kann». Ο P. Kretschmer³⁰, με αφορμή το άρθρο του Schulze, προσπαθεί να ερμηνεύσει με διαφορετικό τρόπο τη μακρότητα του *α*. Δέχεται ως α' συνθετικό του *πελαργός* το επίθ. **πελαγός* «schwärzlich», δέχεται δηλαδή την εξέλιξη **πελαF-αργός* > **πελααργός* > *πελαργός*. Τέλος ο E. Risch³¹ απομακρύνεται από την παραδοσιακή αντίληψη και προτείνει ως α' συνθετικό τη λ. *πέλα* «δέρμα», που τη βρίσκουμε ως β' συνθετικό στο ουσ. *έρνσι-πέλας* «Hautentzündung». Η πρόταση αυτή παρουσιάζει σημασιολογικές δυσκολίες, που αίρονται, αν δεχτούμε ως α' συνθετικό τη λ. **περόν*. Τότε έχουμε **πέραργος* (< **περόν* «φτερό» + *αργός* «λευκός») > *πελαργός* με ανομοίωση *ρ-ρ λ-ρ*. Για τη μετακίνηση του τόνου στη λήγουσα, που εμφανίζεται και στο *παραός*, ο Risch³² σημειώνει «Merkwürdig ist der Akzent (nach *πελασγός*?)». Το πιο πιθανό είναι πως η μετακίνηση του τόνου είχε γίνει προτού η λ. **πέραργος* διαφοροποιηθεί φωνητικά στις επιμέρους διαλέκτους. Θα πρέπει λοιπόν και η λ. *πελαργός* και το μακεδ. *παραός* να αναχθούν σε κοινό τύπο **περαργός* < **πέραργος*.

22. R. Ködderitzsch, *ό.π.*, σ. 32.

23. E. Risch, «Griechische Determinativkomposita», *IF* 59(1944) 32-3.

24. E. Schwyzer, *ό.π.*, σ. 260.

25. Vl. Georgiev, *Introduction to the History of the Indo-European Languages*, Sofia 1981, σ.

169.

26. A. v. Blumenthal, *Hesychstudien*, Stuttgart 1930, σ. 23.

27. H. Frisk, *ό.π.*, σ. 494.

28. W. Schulze, «ἄρθω und πελαργός», *KZ* 44(1911) 353.

29. W. Schulze, *ό.π.*, σ. 353.

30. P. Kretschmer, *Glotta* 3(1912) 294-5.

31. E. Risch, *ό.π.*, σ. 33.

32. E. Risch, *ό.π.*, σ. 33.